

L'INFERN DE LES DONES, EL CAMP DE CONCENTRACIÓ DE RAVENSBRÜCK

ROSA TORAN

RESUM

L'article exposa els trets que caracteritzaren el camp de concentració per a dones i nens de Ravensbrück, des de la seva creació, l'any 1938, fins a l'alliberament, a l'abril del 1945. La història del camp es contextualitza, per la seva funció, dins el sistema concentracionari nazi, amb la seva dilatada xarxa de comandos, i tracta especialment el paper de les guardianes, les empreses ubicades al mateix camp i les rutines que determinaven la vida i la mort de les dones. Pel que fa a les internades, s'explica el col·lectiu força desconegut format per les catalogades com a *asocials*. En darrer lloc, es reconstrueix els darrers mesos de funcionament del camp, caracteritzat per la sobrepoblació i les tràgiques marxes de la mort, i s'acaba explicant el paper que avui aconsegueix el camp, com a lloc de commemoració i trobada de supervivents, alhora que impulsor de debats i estudis històrics a partir del seu Centre Memorial de Ravensbrück.

PARAULES CLAU

Camps de concentració, Ravensbrück, Memorial Nacional de Ravensbrück, empreses i nazisme.

ABSTRACT

The article presents the characteristics of Ravensbrück Concentration Camp for women and children, since it was created in 1938 till its liberation in April 1945. The camp's history is defined by its function within the Nazi concentration camp system with its widespread web of commands and it particularly underlines the role of the female-guardians, the factories located inside the camp as well as the routines which determined the women-prisoner's life and death; in regards to the interns, the not very well-known group catalogued as «asocial» is explained. Finally, some of the last months of the camps existence are detailed, including their overcrowding and the tragic death marches, together with today's role of the camp as a meeting and homage place for the survivors and a promoter of debates and historical research under its Memorial Center.

KEY WORDS

Concentration camps, Ravensbrück, National Ravensbrück Memorial, factories and nazism.

INTRODUCCIÓ

«Infern de dones»,¹ així és com denominen les deportades el recinte que va aplegar unes cent trenta mil dones i nens² procedents d'unes vint nacions d'Europa, des del 1938 fins al 30 d'abril del 1945, quan les tropes de l'Exèrcit Roig van alliberar-lo. Per la seva concepció i organització esdevé un prototip del règim concentracionari nacionalsocialista, vinculat als projectes d'eliminació dels subhomes i les vides inútils i d'explotació de mà d'obra esclava fins a la mort. Les restes actuals del conjunt del complex, desvirtuades per altres usos de les instal·lacions al llarg de decenni, així com la destrucció dels arxius per les SS, en la seva fugida, no han impedit assolir un coneixement valuós, sobretot a partir dels relats de les víctimes i dels seus botxins,³ al quals s'ha d'afegir estudis recents que van dotant de més complexitat i diversitat el coneixement sobre el camp de Ravensbrück.⁴ Però la recerca històrica s'embolcalla, en aquest cas, amb la persistent voluntat de les dones exdeportades de continuar la lluita que els va donar, a moltes, l'oportunitat de la supervivència —l'ànima del testimoni i d'imposar-se finalment als que les havien condemnat a l'infern—; i a les cerimònies commemoratives que se celebren habitualment els dies de l'alliberament, és quan es produeix aquesta conjunció. Fills, néts, voluntàries, estudiantos... caminen al costat de les dones ancianes per fer-los saber que la seva victòria i les seves mortes no van ser inútils.⁵

1. France AUDOUL (1965) va titular els dibuixos (*croquis et dessins*) que va realitzar, al mateix camp, mentre hi era internada, i que van ser publicats més endavant (ed. Le Deporté), *Ravensbrück: 150.000 femmes en enfer*.

2. Les dades que proporciona l'exdeportada Germaine TILLION (1973 i 1988), en la seva obra, *Ravensbrück*, París, Éditions du Seuil, són de cent vint-i-tres mil en total, entre els quals hi hauria hagut vint mil homes. L'autora va aplicar la metodologia de l'antropologia, la seva professió, a l'estudi (pioner i clàssic) de l'esmentat camp, que fou publicat el 1946, i successivament ampliat i revisat amb aportacions decisives sobre l'existència de cambres de gas al camp.

3. Les declaracions en els judicis posteriors al 1945 aporten informacions que han de ser analitzades sota uns paràmetres especials, per les intencions exculpatòries en la majoria dels casos.

4. Com a exemple de noves orientacions cal citar l'estudi de les fonts policials o d'algunes de les empreses que usaren la mà d'obra concentracionària, així com els adreçats al coneixement de grups específics, com les deportades catòliques, les gitanes, els nens o les *asocials*, i també les guardianes. En el marc del Centre Memorial de Ravensbrück, se celebren trobades d'estudiosos de forma regular, vinculats a projectes de recerca de més abast. He d'agrair a Marisa Esteban, vinculada durant molts anys al Memorial, el seu ajut en la recerca de material i en la seva inestimable tasca de traductora.

5. Un exemple de compromís va ser el viatge d'un grup d'estudiants i professores per acompanyar exdeportades al camp, el mes d'abril del 2003. Sobre aquest viatge, vegeu l'ampli reportatge de Pau LANA O i Carme VINYOLÉS (2003), al setmanari *Presència*, núm. 1633, 13-19 de juny, i la reflexió de Rosa TORAN (2003), «Recordar, commemorar», *L'Avenç*, núm. 282, juliol-agost. Com a resultat del treball complementari al viatge, l'Amical de Mauthausen (Barcelona) va publicar, el 2004, el llibre *Ravensbrück, un espai de mort, un espai de record*, i va realitzar l'exposició itinerant «Resistents i deportades», que va ser inaugurada al Museu del Suro de Palafrugell, l'abril del 2004. El text que segueix està basat en el guió i els textos de l'exposició esmentada, realitzats i seleccionats per l'autora.

EL CAMP DINS EL SISTEMA CONCENTRACIONARI NAZI ⁶

El 1933, al camp de Moringen, prop de Göttingen, controlat per les SA, s'obrí una secció per a dones, cinc anys després transferida a Lichtenburg, al districte de Torgau, mentre s'enllestien les instal·lacions de Ravensbrück (pont dels corbs). Era l'etapa coneguda com la dels «camps salvatges», dispersos per tot Alemanya per fer front a les detencions que no podien assumir les presons superpoblades i en instal·lacions no reglamentades encara per un sistema que esdevindria durador i eficaç. L'any 1938 els grans camps del Reich —Mauthausen, Buchenwald, Flossenbürg, Sachsenhausen—, a partir del model de Dachau, ja estaven en marxa, en un procés paral·lel a la pujança de les SS i a l'aplicació de les polítiques de domini i eliminació inherents al nacionalsocialisme. La maquinària concentracionària, codificada i burocratitzada i aliena al món real, estava disposada per servir els interessos del Reich dels mil anys. La guerra farà multiplicar els recintes i els internacionalitzarà, amb la població dels països ocupats, i, al cap de poc temps, esdevindran indispensables per cobrir les necessitats de material per als fronts, al mateix temps que seran instruments complementaris de les pràctiques genocides dels camps de l'Est. El camp de Ravensbrück, inaugurat oficialment el 18 de maig, exemplifica a bastament totes les etapes d'aquesta progressió repressiva i eliminadora del nazisme.

A la vall del Havel, en una zona de balnearis, però també pantanosa i insalubre, prop del poble de Fürstenberg, les SS van fer construir els murs i els primers barracots per un comando de cinc-cents homes del veí camp de concentració d'Oranienburg —Sachsenhausen. La proximitat a Berlín —sols a vuitanta quilòmetres— i les fàcils comunicacions per tren i carretera eren bones raons per a l'emplaçament. Destinat a la «detenció preventiva» de dones i classificat com a camp de primera categoria, les primeres vuit-centes seixanta-set internades —la majoria alemanyes, i algunes austríaques, polítiques i testimonis de Jehovà— hi van ser traslladades a la primavera del 1939 des de Lichtenburg. Amb una capacitat prevista per a quatre mil dones, en un any se sobrepassà aquesta xifra i el recinte va ser objecte de tres ampliacions. A l'abril del 1941 entrà en funcionament un camp satèl·lit per a homes que arribà a tenir vint mil detinguts i a l'estiu del 1944 el comandant féu aixecar una gegantina tenda de 500 m², on milers de dones hi van ser entaforades durant l'hivern.

A un quilòmetre i mig del recinte principal, a l'estiu del 1942, va ser construït un petit camp destinat a joves «delinqüents» alemanys, Uckermark o Judenlager, per on passaren uns mil adolescents, però aviat va servir per al camuflatge d'assassinats col·lectius o com a etapa d'espera per a la cambra de gas. Fins a la seva clausura, la

6. Pel que fa als aspectes generals del sistema concentracionari, vegeu Rosa TORAN (2001), *Vida i mort dels republicans als camps nazis*, Barcelona, Proa. La millor síntesi d'assaig històric sobre el camp de Ravensbrück és obra de Jack G. MORRISON (2000), *Ravensbrück*, Princeton, Markus Wiener Publishers, mentre que el de les autores Sigrid JACOBET (directora del Centre Memorial de Ravensbrück) i Elisabeth BRÜMAN-GÜDTER (1995), *Ravensbrückerinnen*, Stiftung Brandenburgische Gedenkstätten, Edition Hentrich, constitueix una obra de referència indispensable.

tardor del 1944, quinze mil dones, malaltes o velles, foren seleccionades pels metges del camp central i sotmeses a un règim de mort —amb revistes de sis a set hores, sense llit, roba i aigua, amb la meitat de ració de menjar, tot el dia a l'aire lliure...—, o bé exterminades amb verí o injeccions. Amuntegades a l'antiga sala de gimnàstica i marcades amb un número violeta a la mà esquerra, en dos mesos, entre cinc mil i sis mil dones, periòdicament i de nit, i en grups de vuitanta a cent cinquanta, eren pujades en camions que es dirigien a centres d'eutanàsia o a cambres de gas d'altres recintes o del mateix Ravensbrück.

AL SERVEI DEL TERROR: LES GUARDIANES

Els tres comandants que estigueren successivament al front de Ravensbrück foren Günther Tamaschke, encarregat de la construcció del camp, Max Koegel, des del 1940 fins a l'agost del 1942, i en substitució d'aquest i fins al final Fritz Suhren, responsable de la creació del camp de joves i de la construcció de la cambra de gas; assistits tots ells pel comandant adjunt responsable de l'ordre dins el camp i dels destins de les deportades als comandos de treball, aspectes que es regien segons els mateixos principis que els dels camps d'homes,⁷ amb una jerarquia paral·lela entre les detingudes, i els llocs preeminents en mans de les alemanyes.

Les *aufseherinnen* o guardianes s'ocupaven de la vigilància a l'interior del camp i de les columnes de treballadores, sempre sota les ordres o al costat d'homes de les SS. Una de les més destacades, la presència de la qual causava terror, era la jove Dorothea Binz, rossa i coqueta, que gaudia assistint personalment a les bastonades. En un període normal del camp n'hi havia de tres-centes a tres-centes cinquanta, de guardianes, i un nombre una mica superior de SS, amb una relació d'un guardià o guardiana per vint-i-cinc internades, i segons va declarar Suhren en el seu procés, mentre fou comandant, hi passaren nou-cents cinquanta homes SS i tres mil cinc-centes guardianes. En general, eren dones alemanyes d'origen humil i poca formació, que havien respost a l'oferta de treball apareguda als diaris —sense mencionar la paraula *camp de concentració*—; sols amb la condició d'estar sanes i no tenir antecedents criminals, podien gaudir d'un treball còmode i d'un sou cinc vegades superior al d'una obrera. Algunes provenien de les indústries de guerra, atretes per les promeses de promoció, i el 1943 la demanda des dels camps era tan gran que calgué recórrer al reclutament obligatori. Ravensbrück tenia també la funció de centre de pràctiques per a altres camps que acostumaven a durar entre una setmana i sis mesos.

7. Les seccions del camp eren: la *kommandantur*, l'oficina política o delegació de la Gestapo, l'administració, la infermeria i el camp de detenció pròpiament dit.

LA PÈRDUA DE LA IDENTITAT

Les dones eren marcades amb la lletra de la seva nacionalitat i un triangle que assenyalava, segons el color, la seva categoria, però sovint es produïen canvis deguts a investigacions o a delacions. La classificació amb triangles, a més de la indignitat de perdre el nom a canvi d'un número o matrícula, estava perversament orientada al reconeixement dels grups i a radicalitzar els clixés del nacionalsocialisme.⁸ A més de les antifeixistes alemanyes i austríaques i algunes txeques dels Sudets, les testimonis de Jehovà van ser el primer grup en importància en els primers anys, però fou aviat sobrepassat per les *asocials*.

Val la pena aturar-se en les *asocials*, ampli espectre de dones que penaren a Ravensbrück per motius tan diversos com aleatoris.⁹ Detingudes per raons de seguretat, criminals de dret comú, dones que havien refusat adherir-se al nacionalsocialisme o educar els fills segons les teories nazis, i algunes prostitutes, amb finalitats de reeducació o eliminació, però també noies procedents de centres estatals d'acollida, filles de mares solteres o simplement noies rebels a la disciplina escolar,¹⁰ en definitiva, allò que les marcava amb un triangle negre era la no-acceptació de les normes socials, que derivava en la seva catalogació d'amorals, dèbils de caràcter, depravades, rodavons, impúdiques..., i en el seu contrast amb la imatge de la dona nacionalsocialista, procreadora, submissa i disposada a sacrificar els seus fills per la causa. A partir de les dones entrevistades per Schikorra, sabem que el que tenien en comú era el seu aïllament dins el camp, la manca d'una identitat col·lectiva, enfront del que succeïa en altres grups —com les deportades polítiques i les testimonis de Jehovà—, i ni tan sols disposaven d'explicacions per entendre el seu internament, fet que les induïa freqüentment a amagar la seva condició, cosa que facilitava les afinitats i les exclusions, en un món que, tot i estar al marge de la societat, reproduïa estereotips i prejudicis. Damunt d'algunes de les *asocials* va recaure la tasca de servir als bordells que s'havien instal·lat en alguns camps d'homes per a *capos* i preeminents, de forma forçada o enganyades amb la promesa de la llibertat.

Als combois de jueves i de gitanes, ben aviat se'ls afegiren les poloneses i, a l'octubre del 1941, hi arribaren les primeres soviètiques. La internacionalització i la massificació es feren paleses el 1942, amb les consegüents seleccions i transports cap a la cambra de gas, al camp de dones d'Auschwitz i al centre d'eutanàsia de Bernburg. A la segona meitat d'aquest any arribaren russes, ucraïneses, poloneses i algunes franceses, mà d'obra enganyada o forçada i treballadores voluntàries a Ale-

8. Cap dona va ser marcada com a homosexual, i també era insignificant el nombre d'apàtrides.

9. Christa SCHIKORRA (2001), *Kontinuitäten der Ausgrenzung: «Asociale» Häftlinge im Fragäuen-Konzentrationslager Ravensbrück (Dones «asocials»: Un altre punt de vista sobre la societat concentracionària)*, Berlín, Metropol, Centre Memorial de Ravensbrück.

10. Les informacions aportades per l'entrevista realitzada per Rosa Sánchez a A. K., a l'abril del 2003, són exemplars. Internada als setze anys a Ravensbrück, A. K. era filla de mare soltera i vivia amb uns oncles; la seva negativa a anar a l'escola es devia a les burlas de les companyes, a causa del fort olor a vaca que desprenia, per la feina de munyir a què l'obligaven els oncles tots els matins.

manya transgressores del reglament de la fàbrica. El 1943, el comandant requerí mà d'obra i vers el camp i els seus comandos s'hi deportaren dones antifeixistes de tot Europa; en alguns casos ni tan sols havien participat directament en la Resistència, sinó que hi arribaven com a ostatges en lloc de familiars o bé acusades de practicar el mercat negre, de circular sense documentació... El moment de màxima població fou l'any 1944, per l'arribada de poloneses, deportades arran de la insurrecció de Varsòvia, i de jueves hongareses; i el 1945, la catàstrofe s'abaté sobre el camp, amb les dones evacuades d'Auschwitz o Majdanek.

Amb els milers de dones resistents de tot Europa, en van arribar unes cinc-centes catalogades com a NN (Nit i Boira),¹¹ sobretot franceses, belgues i holandeses, que, aïllades al *block* 32 i amb una disciplina més severa, estaven sempre a «disposició del comandant», és a dir, llestes per ser penjades o afusellades, o per a qualsevol trasllat.

Les dones republicanes espanyoles van ser-hi internades per haver participat en activitats antialemanyes junt amb la Resistència francesa¹² i van ser assenyalades com a polítiques amb el triangle vermell. És difícil conèixer amb exactitud el seu nombre ja que no existeixen de moment estudis detallats sobre el fenomen de la deportació republicana femenina. El coneixement actual que tenim sobre el tema se centra especialment en els homes que van ser internats a Mauthausen. A més del silenci que s'abaté sobre el conjunt de republicans que patiren en els camps nazis a causa de la dictadura franquista, també s'ha de tenir en compte el paper secundari o la ignorància que s'ha atorgat a l'actuació de les dones republicanes en els moviments de resistència a França.

Entre les aproximadament dues-centes cinquanta republicanes detingudes per la policia de Vichy o la Gestapo, més d'un centenar, de les quals coneixem el nom,¹³ arribaren a Ravensbrück; la majoria, el 1944, i especialment en el «comboi de les vint-i-set mil»¹⁴ però poques d'elles van romandre al camp central, ja que les necessitats de la indústria de guerra les dispersà en comandos d'arreu del Reich, fins i tot en instal·lacions que depenien del camp de Flossenburg, on també eren portades dones destinades a ser executades a la forca.¹⁵ La tragèdia d'aquestes dones, algunes

11. Aquesta mesura té a veure amb els decrets del 7 i 12 de setembre del 1941 per intimidar tota manifestació de resistència als països ocupats, amb l'internament de persones sense que ningú en conegués el destí.

12. Una bona síntesi es pot trobar a Margaret COLLINS WEITZ (1996), *Les combattantes de l'ombre: Histoire des femmes dans la Résistance (1940-1945)*, París, Albin Michel, i per la incidència que fa en els aspectes biogràfics, vegeu Marie-Louise COUDERT (1984), *Elles, la résistance*, París, Messidor.

13. Neus Català Pallejà està en procés d'elaboració de la llista de les republicanes de Ravensbrück, una part de la qual es troba aplegada al banc de dades *Memorial de mujeres españolas en la Segunda Guerra Mundial (localizadas por Neus Català, entre 1965-1975)*, que es pot consultar a <www.ceibm.org/neuscata2500>.

14. Anomenat així pels números de matrícula adjudicats.

15. Una republicana de nom Elena va ser apallissada i penjada a Flossenburg, igual que la seva cunyada Mimí.

d'elles amb fills petits que moriren al camp,¹⁶ altres assassinades,¹⁷ mortes de malaltia,¹⁸ o simplement desaparegudes,¹⁹ és poc coneguda, tot i el magnífic recull testimonial de Montserrat Roig.²⁰

UN ORDRE PER VIURE I MORIR

A l'arribada al camp, el brutal impacte dels focus enlluernadors, els crits dels SS i les guardianes i els lladrucs dels gossos iniciaven el ritual deshumanitzador, a partir de les indignes exploracions i les brutes desinfeccions, i es completava amb la pèrdua dels contactes i les amistats del passat. Definitivament, a les dones se'ls alienava la seva identitat per passar a formar part d'un engranatge de dolor i mort.

La sirena udolava a dos quarts de quatre de la matinada a l'estiu i una hora més tard a l'hivern. Començava la cursa per vestir-se ràpidament, arreglar la llitera, arribar a cops de colze a les piques —una vintena per diversos centenars de dones—, rentar-se sense sabó i fer la cua davant les llargues banquetes amb forats —unes deu per mil dones—, el lloc de contagi per excel·lència del camp. Un cafè d'aglans, àcid i sense sucre, i no sempre calent, precedia una revista de dues hores i mitja, turment i terror de les edematoses i disenteriques, a vegades a una temperatura de -20 °C, a la qual en seguia una altra del comando de treball per començar una jornada, que de les vuit hores inicials va empitjorar fins a dotze i catorze, fins a arribar a les nou del vespre, quan les esperava l'impossible descans a la llitera, excepte per a les que realitzaven torns de nit. El 1943, les condicions van degradar-se encara més, i, en els darrers mesos, l'aspecte de les arribades de poc, vestides amb parracs i amb una creu pintada a l'esquena era deplorable.

En general les dones van resistir més que els homes, però la moral no servia per a les malalties infeccioses i la mitjana diària de dones mortes era de tres-cents. Els set barracots, sense cap asèpsia ni higiene, que ocupava la infermeria, eren l'avantsala de la mort per a les que patien les malalties més comunes en la vida concentracionària (edemes, hipotonia, miocardiopaties, hipotensió, miàlgies, furúncols, avitaminosi, tifus, càries, pneumònies, anèmies, erisipela, sarna, tuberculosi...), i també eren freqüents les malalties psíquiques (alteracions de la personalitat, por extrema...)²¹ El terror de totes era la disenteria, que, entre 1944 i 1945, va ser la

16. Va ser el cas d'Olvido Fanjul i de María Santos.

17. Com ho foren Josefina González, Leonor Rubiano i Sofia Litmann.

18. Com les senyores Horta i Maria, de les quals no es disposa del nom complet, o María Rubiano i Carmen Bartolí.

19. Com són els casos de Katia, Nicolasa, Oliva, Conchita Corominas i la seva mare.

20. Vegeu Montserrat Roig (1977), *Els catalans als camps nazis*, Barcelona, Edicions 62.

21. L'estudi més pormenoritzat de les malalties a Ravensbrück és el de la metgessa deportada Poullette DON ZIMMET-GAZEL (1947), *Les conditions d'existence et l'Etat Sanitaire dans les camps de concentration des femmes déportées en Allemagne*, s. ll., Imprimerie Franco-Suisse.

causa del 50 % de les morts no provocades, seguida dels edemes, que en va causar el 15 %. Totes les malalties apareixien pels factors combinats de la semiinanició, el treball forçat, les llargues revistes, els paràsits, la manca d'higiene i l'amuntegament, i en major o menor grau gairebé totes les deportades les patiren, tot i que les insuficiències eren suportades millor entre les dones de trenta a quaranta-cinc anys; a les més grans de cinquanta-cinc anys les esperava amb tota seguretat l'assassinat.

En dos mesos s'aprimaven 10 quilos i el ventre anava adquirint un aspecte prominent, mentre que la sensació de gana era constant i generava mecanismes diversos, des de molta salivació tan sols de pensar en carn i fruita, fins als somnis gastronòmics i la passió per les receptes de cuina. La desaparició de la regla (o amenorrea) era molt general a causa de la insuficiència ovàrica, derivada de l'alimentació i per alteracions nervioses, malgrat que moltes dones tinguessin la idea fixa que eren drogades. Excepte en les dones premenopàusiques, la regla va reaparèixer entre el primer i el sisè mes després del retorn, però no s'estalviaren irregularitats freqüents.

Qualsevol malaltia era tractada amb aspirines, en el millor dels casos, si s'aconseguia ser admesa al *revier*, per mitjà de les infermeres SS i no quan realment s'emmalaltia. Però sempre planava el perill de les seleccions i de perdre el lloc de treball i ser destinada a un comando en pitjors condicions. En definitiva, la majoria de les dones esperava als barracots la seva curació o la seva mort.

Ravensbrück tindrà per sempre més associat l'estigma de ser l'escenari de les cruels experimentacions mèdiques practicades a setanta-quatre noies poloneses, la majoria professores i estudiants de Lublin, designades i conegudes amb el nom de «conills».²² A l'agost del 1942, un equip dirigit pel doctor Karl Gebhardt, professor d'ortopèdia quirúrgica a la Universitat de Berlín, va infectar les cames d'aquestes dones de tumors malignes o gangrena gasosa i, malgrat les resistències, foren operades de nou un any després. Al maig del 1943, en el Congrés de l'Acadèmia de Medicina Militar, Gebhardt va exposar, davant tres-cents o quatre-cents metges, els seus resultats. D'aquesta manera, l'*insigne doctor* es rehabilitava davant el mateix Hitler que, enfurismat, li havia retirat la confiança, després del seu fracàs en l'intent de salvar Reinhard Heydrich,²³ ferit per l'atemptat de la Resistència txeca. Amb les proves clíniques amb què torturà les noies va demostrar la insuficiència de les sulfamides per tractar les infeccions subsegüents a les ferides de guerra. Les deportades van endegar accions de salvament vers les supervivents, canviant-los el número, camuflant-les en comandos de treball..., però no van poder impedir que algunes fossin afusellades els darrers dies. I, esgarriades, van assabentar-se per mitjà del diari nazi que

22. Wanda POLTAWSKA (1994), *Und ich Fürchte Meine Träume*, Abensberg, Marie Aktuell.

23. Era el cap del Departament de la Polícia Política. El 27 de maig del 1942, mentre ocupava el càrrec de governador del Protectorat de Bohèmia-Moràvia, va ser greument ferit. La venjança de Hitler va consistir en la matança dels habitants de Lidice, poble a vint quilòmetres de Praga que, suposadament, havia amagat els autors de l'atemptat.

circulava pel camp, *Völkischer Beobachter*, que Gebhardt havia estat condecorat personalment per Hitler pels seus interessants treballs.

Els assaigs d'esterilització, per radioteràpia ovarial o injecció intrauterina, o l'extracció d'úters per part d'estudiants van afectar les dones i nenes gitanes fins al març del 1945, mes en què el metge Clauberg esterilitzà les vint darreres noies; totes elles van ser posteriorment liquidades.

Va arribar a noranta-dues mil la xifra de dones que van ser assassinades; moriren de fam, de malalties o torturades, i dels vint mil homes que també poblaren Ravensbrück només en sobrevisqueren mil cinc-cents. Cops, bufetades, privació de menjar, llargues revistes, mossegades dels gossos..., eren tortures habituals, que podien agreujar-se amb el tancament al búnquer o amb el càstig de vint-i-cinc a cinquanta cops a les natges, administrats per una ucraïnesa forta després que la infermeria donés un certificat d'aptitud perquè procedís a executar-lo, amb el ritual de la comprovació del pols als dotze cops per part d'un metge, l'habitual desmai en els següents, la reanimació, i la continuació. Els efectes, si no es produïa la mort, eren també rigorosament exactes: ferides de 30 a 40 cm, hemorràgies internes, cicatrius i un dolor molt durador.

Durant els primers anys, els cadàvers eren eliminats als pobles de les rodalies, però a l'abril del 1943, es va posar en funcionament el crematori del camp amb dos forns i les cendres es llençaven al llac Schwedt.²⁴ Nombroses dones, sobretot jueves, ja havien estat assassinades en centres d'eutanàsia o per mitjà d'una injecció de fenol, però les trameses contínues de deportades evacuades van determinar la planificació de solucions criminals, amb la construcció d'un nou crematori, que va acabar avariats per l'abús, i la cambra de gas, a finals del 1944. Dones malaltes i velles, de rostres pansits i cames edematoses o amb cabells blancs, eren seleccionades, sota l'engany de l'inexistent comando Mittwerda o dels trasllats cap al lloc anomenat eufemísticament de *convalescència*, Uckermark o el camp de joves.

A les dones amb un embaràs inferior a vuit mesos se'ls provocava l'avortament o bé s'estrangulaven els nounats, fins que a finals del 1943 se'ls albergà en una petita sala al barracot de les malaltes, on algunes deportades de la infermeria feren els impossibles per fer-los viure almenys uns mesos. Al febrer del 1945 la majoria de mares i nens foren transportats a Bergen-Belsen i pocs sobrevisqueren; d'uns sis-cents naixements enregistrats només en van abandonar el camp vius uns quaranta.

Tanmateix, la vida lluitava per obrir-se pas enmig de l'escenari de mort. I, si bé el combat era desigual, la solidaritat podia arribar a guanyar la disciplina en tots els escenaris, al barracot, a la infermeria, al comando i, fins i tot, entre les mateixes files formades per a la revista. En comparació amb els nuclis resistents que van existir en alguns camps d'homes, les dones no van tenir una organització estructurada ni una

24. Actualment és el lloc d'homenatge a les víctimes i s'omple de flors durant les jornades commemoratives.

direcció clandestina, però van assajar mecanismes ben diversos i originals de supervivència i solidaritat. Agrupades en *famílies* de tres a cinc dones, una d'elles exercia de mare, donant suport moral, cuidant malaltes, compartint el menjar robat, escrivint cartes en alemany, guardant dol per les mortes, garantint regals d'aniversari, dictant normes, fent arribar notícies, protegint infants..., i vers els nens separats de les famílies que vagaven pel camp s'endegaren accions específiques, com teixir llana i preparar regals de Nadal. Malgrat que els canvis continus en la població del camp i en els comandos en dificultaren la labor, la posició d'algunes dones en llocs privilegiats —cuina, vestuaris, magatzems, *revier*— permeté afrontar algunes situacions d'emergència a través del mercat negre, on era possible bescanviar qualsevol cosa amb la unitat de canvi prevalent, una ració de pa de 200 grams.

Si l'ajut material no era possible, tota una cultura clandestina s'escampava pels barracots (poesia, obres de teatre, treballs manuals, lectures, narracions, dibuixos, pintures, celebracions religioses o patriòtiques...), exponent d'energia i capacitat de creació, de les quals queden mostres eloqüents al mateix Memorial de Ravensbrück i en les extraordinàries col·leccions de dibuixos publicades.²⁵

TREBALLAR PER AL REICH

El treball esclau de les dones al camp principal consistia a assecar maresmes, construir barracots i camins —amb un corró d'1,50 metres de diàmetre i un pes de 900 quilos, arrossegat per vuit o nou dones—, descarregar vagons plens de rapinyes i vestimentes de morts, per ser seleccionades, reparades en tallers de costura i carregades de nou com a equipament d'hivern cap al front, sense oblidar els treballs absurds, com carretejar terra d'un lloc a l'altre, amb l'interès d'humiliar i desconcertar les deportades. A més eren explotades en feines agrícoles per a pagesos de la zona, a través del contracte subscrit amb l'empresa de les SS, DVA GmbH (Centre d'Assaig Experimental d'Alimentació) o llogades per fàbriques de guerra (treballs combinats amb pelar patates, la cuina i la bugaderia, i tenir cura de cavalls, porcs i, fins i tot, pollastres dels SS), i, les més afortunades, en les tasques administratives del camp o en la guarderia per als fills de les guardianes.

En el decurs de la guerra més de seixanta comandos annexos al camp central estaven escampats arreu del Reich; Dachau, Mauthausen i Flossenburg també van utilitzar la mà d'obra femenina per a les necessitats dels seus comandos. Unes sis mil dones fabricaven munició i muntaven peces d'avió a la MNW (Tallers Mecànics de Neubrandenburg); a Torgau netejaven i decapaven els obusos usats en unes bótes d'àcid i també manipulaven fusta; dues-centes formaven el comando de Beendorf

25. A més dels dibuixos ja citats, de France Audoulet, la doctora Hildegard Hansche Stiftung (Fürstenberg) ha editat des del 1994 diverses sèries d'il·lustracions d'altres deportades, com ara els d'Aat Breuer-Hibma (1998-1999), *Drawings from Ravensbrück*, els d'Edith Kiss, *Dessins de l'Album Deportation*, i els d'Eliane Jeannin-Garreau (1994), *Temoignages de Ravensbrück*.

dedicat a fer peces de motor d'avió, en instal·lacions subterrànies; altres elaboraven pólvora a Schlieben; Zwodau, un annex de les fàbriques Siemens & Halske ocupava mil cinc-centes dones; a Leipzig, a la fàbrica d'obusos DCA, entre les tres mil que hi treballaven hi havia un significatiu nombre de republicanes espanyoles; l'AEG de Berlín ocupava mil dues-centes dones en feines d'electrònica; a Barth, dues mil dones fabricaven peces per als V1 i V2; i també n'hi havia a les mines de sal de Bendorf, on no veien mai el sol, a les empreses BMW d'Abdetora, a les indústries d'armament d'Holleischen, a Nordwerk-Markkleeberg... A aquesta significativa relació cal encara afegir els comandos de dones explotats directament per les unitats de producció de les SS, que controlaven un variat empori d'indústries de porcellana, cautxú, cables, ferro, acer...

Però val la pena fixar l'atenció en dos importants centres de producció, Texled i Siemens, estretament vinculats a la història del camp i presents en la memòria de milers de deportades.

El centre de producció Texled

Les presoneres anomenaven «Texled», «GmbH», «empreses de Dachau» o simplement «empreses» el gran complex econòmic de les SS, que s'havia creat el 21 de juny de 1940, amb el nom de Gesellschaft für Textil-und Lederverwertung mbH (Societat per a l'Aprofitament de Teixits i Cuir).²⁶ Diversos canvis de nom i titularitat marcaren la seva història; el 1941 esdevingué una filial de les Firmes de l'Economia Alemanya, amb Oswald Pohl, de l'Oficina Central d'Administració per a Afers Econòmics de les SS, com a únic accionista i director; i en el darrer canvi de denominació, el 1944, passà a dir-se Tallers Tèxtils Alemanys. La seu de l'empresa va començar per ser a Dachau, i, finalment, el 1943, fou traslladada a Berlín.

Les dones de Ravensbrück, des dels inicis del camp, ja eren utilitzades en tallers de sastreria i en la confecció de labors de teixit de punt, especialment les ancianes, moltes de les quals, *les targetes roses*, romanien a les instal·lacions d'Uckermark, a l'espera del seu trasllat per ser eliminades als centres d'eutanàsia. Amb la creació de la Texled aquestes tasques van passar a ser absorbides per aquesta societat, que començà a construir naus industrials, cada vegada més grans, en els terrenys contigus al camp. Naixia així el complex conegut com Industriebhof, per proveir els encàrrecs de l'empresa estatal Confecció de Teixits per a les Waffen-SS. En aquests tallers de producció, sota la direcció de Fritz Opitz, les dones cosien els uniformes dels presoners de Ravensbrück i altres camps, i més endavant es veieren forçades a confeccionar robes militars per a l'exèrcit i les SS, a més de recuperar vestimenta, sobretot roba d'abric i pells, que omplia vagons i vagons de tren, per ser enviada de nou als fronts.

26. Barbara Dankwortt està realitzant una interessant monografia sobre aquesta empresa.

Hi van començar a treballar entre sis-cents i set-cents dones de diverses nacionalitats, tot i que la majoria dominant eren poloneses, txeques i russes, però el seu nombre no va parar d'augmentar fins a arribar a la xifra de quatre mil cinc-cents. El salt quantitatiu es produí amb el trasllat de tres mil dones del camp central a tres barracots habilitats amb jaços, al costat de les naus industrials, rodejades per un mur, per tal d'estalviar els viatges d'anada i tornada i les llargues revistes. Es tractava d'augmentar la productivitat al preu que fos, especialment després de la visita de Himmler, l'any 1942, amb l'organització de torns d'onze hores i la col·locació de comptadors a les màquines per controlar el rendiment. L'adjudicació a Texled era especialment temuda per les deportades, ja que a l'enorme volum de feina s'afegien els càstigs, sovint la negació del menjar i llargues formacions despullades a la intempèrie, i els maltractaments per part de les guardianes i l'encarregat Gustav Binder, el malson de totes les dones; tot desenvolupat entre la passivitat de la majoria dels encarregats civils que hi treballaven.

La indústria Siemens & Halske

L'empresa Siemens & Halske,²⁷ amb un entramat complex i dilatat, disposava de totes les condicions per rendabilitzar la mà d'obra femenina de Ravensbrück, atesa la seva experiència en l'explotació de mà d'obra esclava. A finals del 1940, Siemens tenia, com a mínim, tres mil cinc-cents treballadors forçats (jueus de Frankfurt-Mainz) a les seves instal·lacions de Berlín, i tampoc va quedar al marge de l'explotació dels jueus dels *guetos* i dels camps de Cracòvia. Aviat s'adonà de la major operativitat que obtindria amb l'aixecament de fàbriques a prop dels grans camps, cosa que permetria la negociació amb el Departament d'Economia i Administració de les SS (WVHA), que cobrava directament el salari dels treballadors, d'altra banda molt inferior al dels obrers, per l'adjudicació de comandos de treballadors forçats; així, el 1943 els camps de Buchenwald i Flossenbürg ja estaven en la seva òrbita, i a finals d'any s'obriren els tràmits per a la compra de terrenys propers a Auschwitz. Segons dades de l'autora citada, Bärbel Schindler-Saefkow, el darrer any de la guerra existien instal·lacions productives als camps de Ravensbrück, Buchenwald i Gross-Rosen, i comandos a Berlín, Nuremberg, Neustadt-Coburg i Viena, amb una *nòmina* de més de deu mil presos, sense que, ni amb això, s'aturés l'afany multiplicador, per les comandes desesperades del Ministeri d'Armament i Producció de Guerra. A finals del 1944, s'atribueix al complex industrial uns cinc mil presoners i jueus d'Hongria, més de cent noranta mil alemanys, quaranta-cinc mil treballadors forçats d'altres nacionalitats, quatre mil sis-cents presoners de guerra, i quinze mil dos-cents dels camps de concentració.

27. Bärbel SCHINDLER-SAEFKOW (2000), directora del projecte Gedenkbuch Ravensbrück, ha realitzat un detallat estudi que du per títol *Siemens & Halske im Frauenkonzentrations Lager Ravensbrück* (*Siemens & Halske al camp de concentració per a dones de Ravensbrück*), Berlín, RLS, Rosa-Luxemburg-Stiftung, col·l. «Utopie Kreativ».

Les instal·lacions de Ravensbrück s'aixecaren el mes juny del 1942, en l'àrea sud del mur que tancava el camp, amb els límits naturals del llac Schwedt, el riu Havel i el bosc on s'aixecava Uckermark. En el terreny cedit a Siemens s'hi anaren construït cada cop més pavellons, rodejats de filats, i, fins i tot li foren assignats dos barracots del camp de joves. Els resultats devien ser prou satisfactoris, tant pels successius tallers que s'anaven obrint, fins a arribar a cobrir setze hangars, com pel nombre de presoneres empleades. El mes d'agost hi van ser destinades diàriament entre vint i trenta dones, la majoria alemanyes *asocials*, i la progressió no va deturar-se, de manera que al cap d'un any ja n'hi treballaven més de sis-cents; i segons estimacions de les supervivents, a principis de desembre eren tres mil dones i noies les que havien d'estar disponibles per traslladar-se als tallers. Totes elles, seleccionades per l'agudesia visual i l'habilitat manual, eren obligades a treballar en la producció d'aparells de ràdio, de mesura i comunicacions, i també en tasques de muntatge dels barracots.

Moltes deportades, especialment polítiques, maldaren per ser seleccionades per a la Siemens. Esperaven del contacte amb població civil, els encarregats, ajut i possibilitat de fer arribar a l'exterior la seva desesperada situació, però dissortadament van caure en un optimisme poc fonamentat, ja que aquells, si no eren del partit nazi, havien estat prèviament adoctrinats sobre la perillositat de les preses i les normes de conducta que calia seguir amb elles. El recel i l'hostilitat dominaren les relacions i sols ocasionalment s'avenien a fer arribar cartes a l'exterior o a transmetre'ls notícies sobre l'evolució de la guerra.

Les condicions de treball, al començament, eren francament millors que a la resta del camp, amb unes quaranta-vuit hores setmanals, però la pressió productiva ben aviat les transformà en jornades diàries de dotze hores o més, i àdhuc sense descans dominical. Les ampliacions demanaven mà d'obra que no es podia cobrir solament amb alemanyes i es va complicar l'aparell burocràtic, amb traductores, mecanògrafes... i l'augment del nombre de les guardianes, moltes d'elles en procés d'ensinistrament i que rivalitzaven en insults i cops, i rigorosos i continuats controls. En qualsevol cas, les deportades sempre començaven la jornada afamades, gelades i endormiscades, després de les llargues formacions de matinada.

El gir de la guerra empitjorà, encara més, les condicions de les deportades. Els ànims encrespats de guardianes i treballadors feien recaure damunt d'elles més càstigs i més pressió, fins que amb la situació de superpoblació de Ravensbrück per les evacuacions dels camps de l'Est, al desembre del 1944, es van desallotjar els tallers de la Siemens per traslladar-los a un petit camp més allunyat. Aleshores les deportades van viure uns mesos de relativa tranquil·litat, i alguns guardians, com va succeir a altres camps, cercaven, en el tracte vers les deportades, una sortida més favorable per a ells, davant el final inexorable d'Alemanya, i d'altra banda, la por s'ensenyoria dels treballadors civils, preocupats per la seva seguretat més que per les terribles operacions d'extermi que es duïen a terme al camp central i que estaven en boca de totes. Evacuades

al camp central, pocs dies abans de l'alliberament, les dones esclaves de Siemens visqueren els darrers dies de captivitat junt amb la resta de companyes deportades.

Els sabotatges van unir-se a l'explotació de la mà d'obra esclava en les dues grans empreses ressenyades i en la resta de comandos. Germaine Tillion (1973) va definir amb precisió el mètode seguit per sabotejar, «assajar de ser intel·ligentment imbècils i maldestres», i a partir d'aquesta premissa general les dones deterioraven o alentien la producció i robaven tot allò que els podia ser útil. Les republicanes van excel·lir en aquesta estratègia en cadascun dels comandos i arribaren a mostrar el seu caràcter de treballadores forçades en negar-se a cobrar cap mena de gratificació, quan les necessitats d'augmentar la producció van portar les SS a assajar també aquesta forma de pressió. Els càstigs davant aquesta forma de resistència eren terribles, ja fos amb el tancament al búnquer o al barracot de les castigades; en un context de seleccions per ser transportades a les cambres de gas, moltes dones asseguraven no tenir res a perdre, ni tan sols en casos d'accions col·lectives, quan es negaven a sortir dels barracots per anar a la feina, fins que eren forçades amb els gossos i els cops de les guardianes.

EL FINAL DE RAVENSBRÜCK

Ravensbrück estigué immersit en el caos del final del règim nazi i de la desintegració del sistema concentracionari. Arribaven sense parar deportades dels camps polonesos, especialment d'Auschwitz,²⁸ i el cercle viciós de la fam, la manca d'higiene i les epidèmies feia estralls, amb una mortífera expansió del tifus.

El mes de febrer havien començat les negociacions entre Himmler i Folke Bernadotte, en nom de la Creu Roja sueca, dins el procés de maniobres d'alguns alts caps del nacionalsocialisme en el període final del Reich, per alliberar persones deportades. Himmler cercava un apropament als aliats, però immers com estava en les pugnes pel poder a la cúpula nazi, donà ordres i contraordres als comandants dels camps, que anaven des de l'extermini total dels internats fins als alliberaments controlats. Pel que fa a les deportades de Ravensbrück, el comte suec començà a buscar mitjans de transport per a l'operació, que començà a principis d'abril, quan camions i autobusos blancs de la Creu Roja Internacional, nord-americana, canadenca, noruega i danesa, van transferir a Suïssa i a Suècia, en diversos combois, més de set mil detingudes, escandinaves, franceses, belgues, holandeses i algunes poloneses.

Per alleugerir la saturació, el 2 de març del 1945 un transport amb dones ja s'havia dirigit cap a Mauthausen; hi arribaren cinc dies després i mil set-cents norantanou reberen el número de matrícula el dia 10. Abans hi havia hagut altres dos transports, dels quals no es conegué el seu final, però aquest grup desembarcà a l'estació del poble de Mauthausen, afamat, per enfilear a plena nit, la pujada al camp. Eren

28. S'assolí el màxim nombre d'internades amb 46.070 dones i 7.848 homes.

presoneres franceses NN²⁹ i gitanes amb nens, però entre elles hi havia també algunes republicanes (Carlota García, Alfonsina Bueno, el marit de la qual, Josep Ester Borràs, estava justament al camp, Angelita Martínez, Hermínia Martorell, Rosita de Silva, Carmen Zapater...).

Despullades a les dutxes, sota la custòdia de presoners russos, que van actuar amb gran delicadesa, foren encabides als barracots de quarantena, sota l'angoixa de les seleccions que va concretar-se en una tramesa a Bergen-Belsen, d'on no en va retornar cap. La sorpresa dels republicans en veure arribar, de matinada, les seves companyes, va derivar ràpidament en el desplegament de moltes mostres de solidaritat, però aviat l'astorament va convertir-se en admiració quan s'assabentaren de l'acció protagonitzada per elles. Alguns dies després, van ser enviades a l'estació d'Amstetten, bombardejada per l'aviació americana, per desenrunar sota les ordres de nois de les Joventuts Hitlerianes, que s'acarnissaven amb dones que podien ser les seves àvies, i quan un atac aeri va matar algunes de les deportades i altres van quedar greument ferides, el comando preparat per substituir-les s'hi va negar, fins i tot sota l'amenaça de la pistola del comandant; l'endemà van deixar de partir grups cap a Amstetten. A principis d'abril, quedaren recloses als blocs de quarantena, malmeses, amb ferides i fractures, fins que un dia, carregades, les van fer baixar per l'escala de la pedrera de Mauthausen i les instal·laren en un camp pedregós, on passaren els dies fins que s'adonaren de la marxa de les SS. Havia acabat el seu captiveri.

Al camp de Ravensbrück havien quedat unes vint mil dones, de les quals les quinze mil que mantenien les forces per caminar, foren obligades a marxar entre el 27 i el 28 d'abril del 1945, en direcció nord-oest, en columnes vigilades per membres de les SS armats i gossos. Era una més de les conegudes com «marxes de la mort», i foren moltes les que moriren durant aquestes penoses evacuacions, per un tret dels guardians quan no podien seguir el pas o quan intentaven escapolir-se. Quan les SS van fugir a causa de la proximitat dels russos, algunes s'amagaren als boscos, altres a cases buides i algunes de les que portaven roba civil van camuflar-se als camions que traslladaven a la població alemanya evacuada de l'Est, i d'entre les russes, algunes van unir-se a les columnes de l'Exèrcit Roig.

Un cop van haver marxat del camp els darrers SS, que s'ocuparen de tallar l'aigua i l'electricitat del recinte, hi restaren algunes infermeres, metges i dones voluntàries per a la cura de gairebé tres mil dones malaltes i quatre-cents homes, que po-

29. L'actual presidenta de la Foundation pour la Mémoire de la Déportation, Marie-José Chombart de Lauwev, integrava també el comboi i en va relatar l'experiència a un grup de professors i escolars sobre els indrets de Mauthausen, que es va recollir en el llibre M. J. CHOMBART DE LAUWEV (2002), *Mauthausen, de la mémoire à la conscience européenne*, París, Amicale de Mauthausen, (Cahiers de Mauthausen). També es poden consultar d'aquesta autora: M. J. CHOMBART DE LAUWEV (1979), *L'ordre nazi, les enfants aussi*, París, Amicale de Ravensbrück; i (1998), *Toute une vie de résistance*, París, Ed. Graphein, Fédération Nationale des Déportés et Internés Résistants et Patriotes (FNDIRP).

gueren rebre els primers contingents de soldats soviètics del segon front bielorús, el 30 d'abril del 1945. L'endemà, l'1 de maig, sota el soroll dels tancs que travessaven pobles que encara es defensaven, trets d'artilleria i bombardejos, van confluïr al camp moltes de les dones que vagaven pels voltants o que procedien de comandos abandonats per les SS.

Eren lliures; els xalets de les SS i les guardianes tenien unes altres ocupants, les antigues presoneres, i el camp estava vigilat per soldats de l'Exèrcit Roig, que hi instal·laren una caserna, el mes de juny del 1945, mantinguda en activitat fins a l'any 1993. Però no totes les dones pogueren gaudir de la llibertat; en les setmanes següents en seguiren morint trenta i quaranta cada dia, els cadàvers de les quals van ser enterrats per la població civil dels voltants, obligada també a procedir a la neteja del recinte.

I va arribar el moment de les repatriacions. Atordides, malaltes, pesaroses per la sort dels seus, les dones van retornar als seus països, menys les republicanes que patien la condemna de la dictadura de Franco. Van caldre anys, per a moltes d'elles, per decidir-se a afrontar el seu passat, en forma de relats, memòries..., que forneixen, sortosament, avui, un llegat històric de primera magnitud.³⁰

ELS CÀSTIGS PER ALS BOTXINS

Entre el desembre del 1946 i l'abril del 1949, a continuació del gran procés de Nuremberg, que jutjà els responsables emblemàtics de les institucions del nacional-socialisme, se celebraren dotze processos més amb l'objectiu d'encausar els individus responsables de la comissió directa i material de crims; aquests processos continuaven i completaven el gran judici del Tribunal Militar Internacional creat per les tres potències aliades i França, però ara es feien únicament sota jurisdicció americana, pel fet de trobar-se en la seva zona d'ocupació. I fou en aquest context, de mostrar la dilatada implicació de sectors de la societat alemanya en la criminalitat del règim, quan el 9 de desembre del 1946, davant un tribunal militar americà, començà el procés dels metges, que acabà el 20 d'agost del 1947. Hi comparegueren

30. L'obra de David SERRANO BLANQUER (2003), *Les dones als camps nazis*, Barcelona, Pòrtic, aporta una extensa bibliografia de les obres escrites per supervivents. En aquest cas i per les característiques de l'article, n'oferim una estricta selecció, orientada per les facilitats lingüístiques i per la disponibilitat al nostre país: AMICALE DE RAVENSBRÜCK, ASSOCIATION DES DEPORTÉES ET INTERNÉES DE LA RÉSTISTANCE (1965), *Les françaises à Ravensbrück*, París, Gallimard; Margarete BUBER-NEUMANN (1987), *Milena*, Barcelona, Tusquets; Margarete BUBER-NEUMANN (1995), *Deporté à Ravensbrück: Déporté en Sibirie*, París, Point Seuil; Neus CATALÀ (1984), *De la Resistencia y la Deportación: 50 testimonios de mujeres españolas*, Barcelona, L'Eina; Geneviève de GAULLE ANTHONIOZ (1998), *La Traversée de la Nuit*, París, Éditions du Seuil; Nelly GORCE (1995), *Journal de Ravensbrück*, Arles, Actes Sud; Lise LONDON (1997), *La madeja del tiempo: Memoria de la Resistencia*, Madrid, Ediciones del Oriente y del Mediterráneo; Maria MASSARIELLO ARATA (1979), *Il ponte di corvi: Diario di una deportata a Ravensbrück*, Milà, Mursia; Mercè NÚÑEZ TARGA (1980), *El carretó dels gossos: Una catalana a Ravensbrück*, Barcelona, Edicions 62; Béatrix de TOULOUSE-LAUTREC (1991), *J'ai eu vingt ans à Ravensbrück*, París, Perrin.

vint-i-tres acusats per crims de guerra, crims contra la humanitat i per pertànyer a una organització criminal; setze foren sentenciats a mort i set penjats a la forca a la presó de Landsberg, entre ells Karl Brandt, la màxima jerarquia mèdica nazi, i Karl Gebhardt, responsable de les experimentacions fetes a Ravensbrück i contra el qual havia testificat la resistent polonesa Vladislava Karolewska, deportada que havia fet de correu per a la Resistència.

A Hamburg se celebraren entre 1946 i 1948 set processos, a càrrec d'un tribunal britànic, contra personal de les SS de Ravensbrück, infermeres i assistents dels metges, guardianes i preses que havien tingut alguna funció de poder. En el primer es dictaren setze condemnes a mort, i cinc en els sis restants; entre les condemnades figuraven Dorothea Binz, Carmen Mory, Grete Bösel, Vera Salvequart i Margarete Möwes.

L'AVUI DE RAVENSBRÜCK

Les antigues presoneres alemanyes, aglutinades en la Comunitat de Supervivents i Amigues del Camp, van impulsar des de finals de la guerra una tasca d'arxiu i contactes que va culminar en la creació d'un centre memorial. El Memorial Nacional de Ravensbrück, que fou inaugurat el 12 de setembre del 1959 per Rosa Thälmann, exdeportada al camp i vídua del líder comunista alemany assassinat a Buchenwald el 1944, va ser un dels memorials emblemàtics de l'antiga República Democràtica Alemanya (RDA); s'hi ubicaren monuments escultòrics que evoquen el destí de les dones i nens de Ravensbrück. Actualment hi ha dues exposicions permanents, «Ravensbrück, fotografia i història del camp de concentració per a dones» i «Dones de Ravensbrück», inaugurades els anys 1993 i 1994, respectivament; la visió de conjunt de la història del camp de la primera es completa amb les vint-i-set biografies d'antigues deportades de la segona. A més, cada any es posen en marxa exhibicions temporals, dedicades a col·lectius específics i, en alguns casos, vinculades a treballs acadèmics o escolars.³¹ Les cel·les del barracot de càstig estan destinades a honorar les diferents nacionalitats de les deportades i el mateix búnquer, on foren tancades, acull una exposició dedicada a la memòria dels oficials, dones i parents implicats en l'atemptat a Hitler del 20 de juliol de 1944. En les antigues cases on s'allotjaven les guardianes hi ha ubicat un alberg de joventut, per decisió de les antigues deportades poloneses, que van voler transmutar, així, l'antiga funció en un espai de convivència i debat; altres habitatges romanen abandonats o estan en procés de reformes i privatització.

Tot i que existeix la voluntat d'anar obrint al públic noves zones per visitar, com l'antiga *Industriehof*, amb la finalitat de mostrar el conjunt de l'estructura de l'antic

31. És interessant l'itinerari per les instal·lacions amb les exdeportades recollit per Ursula KRAUSE-SCHMILT i Cristina KRAUSE (2003), *Avec les yeux des survivants: Un parcours dans le memorial de Ravensbrück*, Ravensbrück, Lagergemeinschaft.

camp de concentració, amb grups de voluntàries que realitzen tasques d'excavació a Uckermark, els habitants de la zona malden per fer ús dels espais i dels terrenys que els envolten per modernitzar els seus serveis, amb la construcció d'un supermercat, de moment aturat, i d'una via de circumval·lació del llac, actuacions que són viscudes per les associacions de supervivents com una amenaça d'ocultació de les restes materials de l'antic camp.

En les dates properes al dia de l'alliberament se celebren anualment actes en memòria de les deportades, amb la participació d'associacions i polítics d'arreu d'Europa i Israel. En complir-se els quaranta i cinquanta anys de l'alliberament van dur-se a terme manifestacions multitudinàries i marxes del silenci. Les commemoracions del 1995, en el marc de la nova Alemanya unificada, van significar un nou punt de partida amb la constitució de la Fundació dels Antics Camps de Brandenburg i l'impuls als treballs de recerca i les trobades d'historiadors.

El Memorial és el punt de referència del conjunt d'associacions d'exdeportades, coordinades pel Comitè Internacional de Ravensbrück, dins del qual Neus Català té la representació d'Espanya. La seva perseverança ha fet possible que hi hagués una cel·la del búnquer dedicada a les republicanes deportades.